

ATLANTISZ

HERCEG JÁNOS

Ha néhanapján még találkozunk elvétve valakivel a nagy családból, egyszerűen kell nevetnünk és sírnunk. Most már nem is nekünk, apáknak és nagyapáknak, hanem a gyerekeinknek és unokáinknak. Tulajdonképpen nem is család voltunk csupán, hanem egy kiterjedt társaság, egy osztály, vagy ha úgy tetszik egy külön világ, Héraklész oszlopain kívül, amely perze csak nekünk tűnt ideálisnak, mielőtt elnyelte volna az idő tengersége. Látzólag laza szálakkal kötődünk egymáshoz, de eltéphetetlenül mégis. Nem annyira atyafiságos érzelmekkel, de ami annál is több, közös világnézetünkkel, úgyhogy Zsiga bácsinak lehetett igaza, amikor azt mondta, szokásához híven elkalandozva a múltban:

– Mintha valami idült optikai csalódásban szenvednék, megnőnek szememben a régi dolgok. Ami távol van, minél messzebb, az megnő, nagyobb lesz, ami pedig kéznyújtásnyira közel esik hozzám, valószínűtlenül eltörpül. Ez az öregség. S amilyen arányban az évek múlnak fölöttem, úgy súlyosbodik bennem ez a kór.

– A látáshibát ma már könnyű kiküszöbölni – mondta Kozma nevetve. – S átvitt értelemben is valóságos csodának lehetünk a tanúi. Száz és száz millió ember fehérnek látja a feketét, mert azon a kontinensen, ahol ő él, világnézeti vetületből ilyennek látszik, és viszont.

– Na jó, ez politika – szólott közbe Róth Bandi, akiből ilyenkor is kibújt minduntalan az orvos, sőt a pszichiáter, s olyankor mindenkinél okosabb volt. – Zsiga bátyánk viszont másról beszél. Olyan szituációról, amelyben az időt többé nem határozza meg semmiféle determináló faktor...

– Ellenkezőleg! – kiáltott fel diadalmasan Zsiga bácsi erre az üres blablára. – Nagyon is meghatározza. Épp arról beszélek, hogy az ember mennyire bele tud ragadni a múltba! Hat ökor se húzza ki visszatartó, marasztaló emlékeiből. És eközben úgy megszépül minden, az is, ami ronda volt, hogy itt tárgyilagos szemléletről többé már nem lehet szó. Említettem talán már

a lebergi tiszti iskolát. Tizennyolc éves voltam, hadi érettségivel vittek el ezerkilencszáztizenhatban, s isten csodája volt, hogy oda kerültem, a monarchiának ebbe a távoli versenyistállójába, ahol lovak helyett fiatal fiúkat neveltek értelmetlen, gépiesen merev drillre. Engem lépten-nyomon még meg is aláztak a tetejébe, mert még csak báró se voltam, mint a dúsgazdag zsidó fiúk, holott az iskolát kizárólag az arisztokrácia serdülőkorú csemetéinek gründolták. Engem például magáztak. Nem a tanárok. A velem egykorú fiúk! „Mondja, kedves Fratricsevich” – ereszkedtek le hozzám nyájasan, de kilométeres távolságot tartva, úgy, hogy kinyílt a zsebemben a bicska. Persze, ezt is németül mondták, holott én mindent utáltam, ami schwarzgelb volt vagyis osztrák. Bennünket, gimnazistákat március tizenötödikén kivezényeltek az egyik aradi vértanú, Schweidel József szobrához, s a szívhez szóló hazafias szónoklatok után könnyes szemmel énekeltek: „Ne sírj, ne sírj, Kossuth Lajos...”

– Te is mint Fratricsevich? – állította le a legszebb hangulatban Kozma, akinek voltak ilyen ünneprontó pillanatai. – S ez őszinte volt?

– Hogyhogy őszinte? A fiatalok mindig őszinték, édes fiam! És ne felejtse el, hogy bennünket a szabadságharc szellemében neveltek. Minden forradalom ugyanis addig él, amíg egy újabbnak a tüze el nem homályosítja. A nevem miatt gondold? Ó, hiszen egy olyan soknyelvű, soknemzetiségű birodalomban, amilyen a monarchia volt Közép-Európában, nem számított a név. De én most nem arról akarok beszélni, ami magányossá tett, és megkeserítette az életemet abban az iskolában, hanem arról, ami mégis szép volt benne. Kivonulásunk például szerdán délután a cukrászdába, kettős sorokban, fehér kesztyűben, csákoval a fejünkön. Habos kávé taptunk és mazsolás kuglófot. Más nem volt szabad enni vagy inni. Persze, voltak akik összebeszéltek a kiszolgáló lánnyal, és az illemhelyen vágtak be nyolctíz krémet, állva és papírból. Szombaton a bordélyházba mentünk, ugyancsak kettős sorokban, s minden ajtónál négyen álltunk meg a sorunkra várva. Vezényszóra ment a szerelem is. Ne röhögjétek, az is szép volt! Én még ártatlan gyerek voltam, beleszerettem az első nőbe, s majdnem sírtam, amikor az ügyeletes százados valahogy megszimatoalta a dolgot, s legközelebb egy másik ajtó elé állított. Utána gőzfürdőbe mentünk, vasárnap este pedig bál volt. A garnizon tisztjeinek lányai és feleségei szórakozni akartak, s az ilyesmi abban az időben csak bálban volt elképzelhető. Négyest táncoltunk! Persze, ti nem tudjátok, mi volt a négyes! Hát az csodálatos volt. Az ember nem a párjával táncolt, hanem valamennyi nővel. És alig várta eközben, hogy azzal kerüljön össze, aki tetszik neki. Egyszer majd, ha jókedvem lesz, részletesen leírom nektek ezt a táncot, amely a romantika utolsó halvány fénye volt a háború sötét éjszakájában, hogy kellő pátosszal mondjam.

– Aztán elmentetek meghalni a hazáért! – jegyezte meg Róth Bandi. – Tudom, regényeket írtak azokról az időkről és ellentmondásairól...

– Úgy, ahogy mondod. Hát azért nem mind maradtunk ott a csatatéren, mint a mellékelt ábra is mutatja. S akik túléltek, azokban valószínűleg megmaradt egy elsüllyedt világ szépségének emléke. Ebben aligha vagyok kivétel!

– Minden világ elsüllyed az esztendők mélyébe – mondta Kozma, mert nem bírta ki, hogy ne adjon hangot a maga pozitivistá szemléletének. – Hegelnek igaza volt, amikor az örök változás dialektikáját hirdette.

– Hagyd a fenébe a bölcseket! – intette le Zsiga bácsi. – Az élet nemegyszer cáfolt rá a filozófusokra. És a francia négyesnek igazán semmi köze sem volt a dialektikához. Túlélte a forradalmakat, s csak ennek a második világháborúnak a rohanó pusztítása és barbár kegyetlensége vesztette el valahol. Utána az embereknek sietős lett a dolguk, s a fiatalok nem elégedtek meg azzal, hogy egymás szemébe nézzenek. Ők rögtön rátértek a tárgyra, az érzelmek kézzelfogható valóságára. Ma meg már fogalmuk sincs róla, mi mindent vesztek el vele. De hát az is hozzátartozik a múltó időhöz, hogy az ember könnyelműen elveszítsen sok mindent, ami szép volt. Hogy azonban visszatérjek a négyeshez, el kell dicsekednem egy hódításommal. Az ezredparancsnok, Hohenloche herceg lánya a Schlußgrenchenen azzal tűzte mellemre a halványlila selyemből varrt kokárdát, hogy szemét lesütve súgta: „Ich werde Sie nie vergessen!” Én marha meg a bordélyházi lányt, aki a nő legizgalmasabb titkát tárta fel előttem, nem tudtam elfelejteni. Mielőtt az olasz frontra vittek volna, tizenhét évben, egyszer műsoron kívül mentem el hozzá. Egy óra hosszat sírtunk együtt anélkül, hogy egy ujjal hozzányultam volna, s megígértem, ha vége lesz a háborúnak, eljövök érte, és magammal viszem.

– És ha nem vagyok indiszkrét, ma visszanézve ez is szépnek tűnik? – kérdezte kaján pofával Róth Bandi.

– Hogyne! Képzeld el, pár nappal később az Isonzó völgyébe vittek, ahol minden második emberünk hetek óta elesett. Tele voltak az újságok a hősi halottak hosszú névsorával, már a gyászkeretet is mellőzve, engem meg az a szegény lány avatott férfit!

– S eközben minden erkölcsi norma háttérbe szorult nálad csakugyan – aggályoskodott tovább Róth Bandi hülyén. – Csak azért, mert fiatal voltál?

– Persze, hogy azért. Különben az erkölcsi normák megítélésében meglehetősen eltérőek voltak a vélemények a háború alatt. S hogy mindezt ma vénségemre mégis szépnek látom, valószínűleg szintén az említett optikai csalódással magyarázható. Ferenc József király és császár, aki annyi idős volt, mint én most, amikor az első világháborút elindította, minden bizonnyal ugyancsak optikai csalódás áldozata lett, s összetévesztette a ferb-

lit a serblivel, hogy ilyen ordináré szójátékkal éljek. Képtelen volt meglátni az őt közvetlenül körülvevő valóságot. Mert valahol lemaradt Bismarck korában. És ebből az a tanulság, hogy az öregek nemcsak szerelemre, háborúk indítására is alkalmatlanok. Ne is hallgassatok hát ránk! És amikor erre illő keserőséggel szólítottak fel benneteket, nem feledkezem meg a jövőről, amikor majd ti is így merültök el az emlékek marasztaló langyos vizében, s csak azt látjátok majd szépnek, ami elmúlt.

– Érdekes, hogy az utóbbi időben húsz-harminc évet átugrasz ezekben az egyébként igen szép és izgalmas történetekben, Zsiga bátyám! – jegyezte meg könnyelműen Róth Bandi. Pedig mi igazán élvezettel hallgattuk meséit a fiatalság tündérfényéből felragyogni.

– Várjatok! – dörögte mély hangján. – Majd ide is elérkezem!

– Ugyan-ugyan! – sietett Kozma helyrehozni az ünneprontást. – Nekem éppen ez a korszak szép. És a legkevésbé ismerős. Ami a két háború között volt, arról épp eleget hallottam, az azt követő évtizedeket meg átéltem...

– Meg kell értenetek – vágott szavába Zsiga bácsi –, hogy az én koromban az ember a legszívesebben a fiatalságáról beszél. Goethe mondja, hogy ebben dicsekvés is van meg panasz is. Hogy ki voltam, istenem, s mi lett belőlem! Azt is hozzáfűzte persze, ki és mi lehettem volna.

– Említettem, ugye, a pópa lányát, akivel holdfény-szonátákat játszottunk, s én boldog voltam, valahányszor a négykezesben, mintha véletlen lett volna, odaértem a kicsi melléhez. Ez egy reménytelen sóhajtsókkal teli romantikus regény volt. Kisregény, ahogy manapság az írók nevezik kurtára sikerült történeteiket, ha kifulladtak, s nem bírták tovább szusszal. De éppen ez az édes kilátástalanság volt szép benne. Sose szerettem azokat az embereket, akik miután letépertek valahol egy nőt, megtörölték a pofájukat, és elégedetten mentek tovább. Mert fogalmuk se volt a hülyéknek róla, hogy mindenért, ami szép, azért az embernek egy kicsit meg kell szenvednie. De hagyjuk ezeket az együgyű bölcsességeket, amelyek egy öregember szájából oly szánalmasan hangzanak!

– Nem, nem! – kiáltottam közbe én, és Zsiga bácsi máris folytatta:

– Mondtam már, hogy a tisztí iskolából bűbajos vidékre kerültem, az Isonzó völgyébe, amely akkor maga volt a pokol. A zöld hegyek és a selymesen kék égbolt alatt döglétes bűz áradt. Ezrével heverték a temetlen hullák. Egy fejvesztett, szétvert sereg voltunk, s a történelem nagy fekete madara sötéten károgtatta múltat és jövőt egybemosva a gyászdalunkat. Nekem örült szerencsém volt, eltörtem a lábamat. A dögészek messze jártak – így hívtuk a vöröskeresztes katonákat, a sanitéceket –, egy közönséges lábtörésből különben se csináltak gondot maguknak. Ebcson beforr, mondták, és talán igazuk volt. De az én tisztiszolgám, Kovács Marci, egy velem egykorú, nagyon értelmes, derék fiú azt mondta: Egyet se féljen a

hadnagy úr! Csak födelet találjak a fejünk fölé, akkor nem lesz semmi baj. Talált is egy hegyoldalba fúrt viskót, ahova még aznap becipelt. Egyetlen óriási hodályból állt a ház, egyik végében a kecskékkal, a másikban – csak én sövényfallyal elválasztattam – velünk. A többes számba egy húsz év körüli fiatalasszonyt is értetek, Rinatát, akinek pár hónap előtt esett el az ura. Szalma volt elég, két rakást Marci a pokrócainkkal letakart, de már másnap este azt mondta, megyek én ki, majd ott vackolok magamnak hálóhelyet. És betyárosan rám kacsintott. Fene a dolgot, mondtam, hát mit képzelsz, mit akarok én ezzel a szegény asszonnal? Két lécdarab közé kötötte még előző nap a lábamat, mint odahaza a birkának, ráállni se bírtam.

– Rinata első látásra különben se volt valami ígéző. Először is alacsony volt és tömzsi, s a nagy keblén kívül nem rajzolódott ki rajta semmiféle csábító forma. De gyönyörű hangja volt, s ha beszélt, mint egy nővé vált Orpheusz, leszállt vele dallamosan a legalsóbb regiszterekbe, hogy a következő pillanatban ez a mélyen hangzó alt csengő szopránba csapjon fel. És ha nagy ritkán mosolyogni láttam, hiszen nagy volt a bánata szegénykének, a felkelő nap fénye ömlött el a kerek arcán, a szőke, koszorúba font haja alatt, becsület istenemre.

– Marci remekül érezte magát, mint aki hosszú idő után végre hazaérkezett. Mert primitívségében is hasonlított ez a ház a mi otthoni parasztházainkra. Már azzal is, hogy gémeskútja volt. A vízben szegény tartománynak voltak olyan zugai az egymástól elkülönült apró völgyek között, ahol a kútásóknak könnyű dolguk volt. Marci segített az asszonnak, fölnyergelte Ugót, az öreg szamarat, ha Rinata a faluba készült tejjel és túróval meg rakodva. Sőt az asszonyt, Rinatát is felkapta, mint valami gyereket, és beültette a nyeregbe. Úgy tett a bitang, mintha nekem szánta volna a nőt, s közben szépen kikerekedett közöttük az idill. Rinata egyre többet mosolygott, s késő este lett, mire bejött a hodályba, hogy a sötétben takarója alá bújjon.

– A második héten azon kaptam magam, hogy rettentő féltékeny vagyok a legényemre. Rémesen rösteltem a dolgot önmagam előtt. Hát hogyne! Én akkoriban Kantot olvastam. A tiszta ész kritikáját, és Spengler könyvét, amelyben oly gyönyörűen írja le mostanra már beteljesedett jóslatát a nyugati világ pusztulásáról. És köpenyem zsebében ott volt Rilke Stundebuchja!

– Néhány kilométerre tőlünk még tartott az a rettenetes öldöklés, amelynél már csak a második világháború volt borzalmasabb, de azt én szerencsére fogolytábor biztonságában vészelttem át. Szóval ott döglődtem a szalmán, és alig vártam, hogy Rinata bejöjjön, és megigazítsa lábamon a kötést. Azt se hagytam Marcira. Ne bánts, mondtam neki, Rinata ügyesebben csinálja. Pedig oly tétován babrált a lábamon tömpe ujjaival szegényke, hogy már-már az a veszély fenyegetett, elcsúsznak a lécek, s roszszul forr össze a csont.

– Én azonban azzal se törődtem, s bár egész nap heverésztem, eszembe se jutott Kant filozófiája. Mintha ösztönösen menekültem volna a kulturáltságnak még megmaradt csökevényeitől, teljesen elmerülve abba az álomba, amelyben Rinata hangja zengett, s amelyet egészen betöltött mosolyának fénye. Akkor értettem meg, hogy vannak ősibb, atavisztikusabb, adott esetben mindent háttérbe szorító kromoszómáink, amelyek természetesen figyelmen kívül hagyják az olyan útközben felszedett cifraságokat, mint amilyen a műveltség.

– A végeredményben tehát tovább él bennünk az ősemlék! – állapította meg tanáros pontossággal Kozma. – S mi lett Rinatával?

– Semmi. Mi lett volna? Én négy hét múlva lábra tudtam állni, s botra támaszkodva elvánszorogtam a sebesültek gyűjtőhelyére. Így kerültem haza. Ami viszont az ősemlékkel, jelenlétét magatok is láthatjátok, a valóságnál is eltorzultabban a második világháború éveiben. Hogy mi mindenre voltak képesek kulturáltnak mondott népek! És azt is megfigyelhettétek, minél műveltebb egy ember adott esetben, annál megadóbb, annál kevésbé harcias. Jómagam is a „leben und leben lassen” korántsem katonás elvével léptem mindkét esetben a háborúba. Ennek köszönhetem, hogy időnként egy-egy nő megszépítette körülöttem a világot, s már ezért is érdemes volt élni.

Bejött a szép Rizi, az öreg menyé, kártyával a kezében, ahogy ott hagyta a partit a másik szobában, és feddőleg szólt Zsiga bácsihoz:

– A papa nem tölt semmiből semmit. Szomjazni hagyja a vendégeit!

– Boldogok a szomjúhozók! Forrás várja őket az erdő mélyén! Hogy bibliai parafrázissal fejezzem ki magam! – felelte ő nevetve, majd poharát koccintásra emelte: – Hát akkor isten-isten!

Fiatal volt még az idő, tíz óra múlt. Ilyenkor Zsiga bácsi oly éber tudott lenni, mint a nyúl. Éppen csak nógatni hagyta magát egy kicsit, hogy azok a régi dolgok, amelyek ott szunnyadtak benne az idő romlásának kitéve, megelevenedjenek megint.

– Szóval tanúja voltál az összeomlásnak – mondtam én. – Láttál meghalni egy birodalmat. S az ilyesmi legfőljebb minden ezer évben fordul elő. A rómaiaké, például, s az ottomán birodalom...

– Hát azért most már gyorsabban megy az ilyesmi, nem várnak vele ezer évig! Nagy-Britannia sem az már a második világháború után, ami volt. Különbösen se mennék ilyen messzire, ha megengeditek. Megmaradnék a személyes emlékeknél. Annál, amit átéltem, s nem amit a történelemkönyvek tanítanak. Bár vannak helyzetek és időszakok, amikor az ember annak se hihet, amit a saját szemével látott. Mert a történetírás másképpen látja.

– A nagyobb távlat az összefüggéseket általában megbízhatóbb értelem-

ben rendezí – jegyezte meg Kozma tanáros okoskodással. – A történelmi materializmus tanítása szerint ugyanis...

– Á, ez már útszéli publicisztika, amitől oly hangos manapság a berek! Én megmaradnék szerényen annál a ténynél, hogy akkor húszéves voltam – legyintett Zsiga bácsi, és hosszú lófejét a mellére ejtve, mosolyogva hunyta le a szemét. – Olyan korban ne várjon senki rendíthetetlen hűséget az embertől. Én is megfeledkeztem Rinatáról, a kicsi, tömzsi, de az én szememben mégis légiesen megszépült parasztasszonyról ott az Isonzó völgyében. A pópa lánya, nem is tudom már hirtelen, hogy hívták, ugyancsak ritkán jutott eszembe, a félnék, őzikeszemű Hochenloche hercegnőről nem is szólva. Csak arra emlékszem, hogy a keze izzadt volt, amikor búcsúzásul megszorítottam a bálterem ajtajában, s aztán ajkamhoz emeltem. „Ich werde immer an Sie denken!” mondtam pimasz modorsággal, ahogy Crocker regényeiben búcsúznak a szerelmes fiatal emberek, s aztán kirohannak a csatába.

– Én a csatákból hazatérőben voltam, mert a frontok akkor már felbomlottak, a baka papírtalpu bakancsot kapott, és csalánból szótt köpenyt. De megmaradt egyféle úrinak mondott konvenció, melynek stílusáról nem lehetett lemondani. És hogy őszinte legyenek, ez a hülyének tetsző rózsaszínű romantika mégis szebb volt, mint az okvetlenül őszintébb, de mindenképpen durvább hangvétel, amikor oly könnyen küldik egymást az emberek melegebb éghajlat alá.

– Az az igazság, be kell vallanom, hogy engem nem túlságosan érdekelt a szülőföldemen végbement történelmi változás az első világháború után. Környezetem azonban korántsem volt ilyen közömbös. A város egyik részében nem akart véget érni a sokat ígérő fordulat öröme, a másikon meg nem győztek keseregni. Volt is olykor miért. Ismertem egy komoly üzletembert, akinek malma volt és testes uszályai jártak a Dunán acélos búzával megrakva, és máról holnapra koldus lett. Eladta ugyanis mindenét, és hadikölcsönbe fektette a pénzt a marha, mert arra tíz százalékot fizetett az állam, amely rövidesen megszűnt létezni. Apámmal mentünk vadászni, mert ősz volt, s a rozsdás szárkúpokból minduntalan kiugrott egy nyúl. Szerettem ezeket a csípős őszi reggeleket, amikor a tarlón ezüstösen csillogott a dér, és István, a vadászörög őre rumos teával és paprikás szalámmal várt bennünket. Felesége meg, egy pirosposztag menyecske forró pogácsát tett elénk, s azt mondta: Tessék, fogyasszák! Emlékszem, éppen kinyújtottam a kezemet a tál felé, amikor hirtelen ránk nyitotta az ajtót az egyik toprongyos hajtó, és azt mondta mindannyiunk megdöbbenésére: „Az Éman tekintetes úr fölakasztotta magát.” A hadikölcsönző volt!

– Na most, kérlek alássan, az ilyen történelmi események roppant negatív hatást gyakorolnak további, abszolúte érdektelennek látszó körökre is.

Az úgynevezett kisemberre! A levélhordóra, például, aki nem vesztett el hajókat, legföljebb a kenyerét, a vasutasra, aki elsejétől elsejéig kínos beosztással tartotta el népes családját. A kisemberre, akit semmiféle történelmi fordulat nem képes elsodorni, mert mindig kívül áll a porondon. És mégis. Később Preradović Saša jött huszárzubonyból alakított bekecsben, kalapján tölgyfalevéllal, s ábrándos pillantásokat vetett István feleségére, aki ezalatt mindig talált valami munkát a gerendás vadászházban, amelynek kandallójában kesernyés illatokat árasztva égtek a cserfahasábok.

– Nikola Pašić volt akkoriban a miniszterelnök, olvastam valahol – szólt közbe Röth Bandi, úgyhogy le kellett pisszegni, de Zsiga bácsi erre készségesen kilépett a vadászház melegéből, s mintha valamilyen megsárgult, régi képeslapot lengetett volna a kezében, így folytatta:

– Hosszú fehér szakála volt, mint a pátriárkáknak, metszően hideg tekintete. „Vérbe fojtom a bolsevizmust”, mondta, pedig Svájcban Baku-nyinnal barátkozott, mire a bácskai urak kihallgatásra jelentkeztek nála, hogy hűségükről biztosítsák. Nem akarok nevet mondani, pedig nagyot néznének, csak annyit tennék hozzá, hogy nemzetiségi különbség nélkül. Mert ötszáz holdon felül itt nem ismertek ilyen különbséget. És fél holdon alul se persze.

– Az osztályokon belül megértették egymást a népek – bólogatott Kozma, de Zsiga bácsi erre is legyintett, s a társadalmi megoszlások helyett újra intimebb húrok pengetésébe fogott:

– Én meg beleszerettem egy gyönyörű orosz nőbe. Hercegnőnek mondta magát, ami persze túlzás volt, s a balalajkenekarban énekelt. Akkor mindenki legalábbis tábornok volt a fehéroroszok között, s a nők kivétel nélkül grófnők és hercegnők. Valami igazság lehetett a dologban, mert az odesszai kikötőmunkás aligha menekült a proletárdiktatúra elől. És milyen hangja volt Ninocskának a vörössesszőke haja boglyája mellett, amikor azt énekelte orosz parasztlánynak öltözve: Ocsi csarnija, ocsi kraszniya i prekraszniya, kak ljubljuja vasz, kak bojuszja vasz... Hétpróbás zsidó vigécek abbagyatták a legizgalmasabb kártyapartit a kávéházban, és felállva tapsoltak. Azt mondtam, elveszem feleségül, számolva azzal a nagyon valószínű eshetőséggel, hogy az öregem kitagad, s akkor én is beállhatok a zenekarba citerázni, mert miből éltem volna. Aztán egy reggel fellapoztam a Bácsmegyei Naplót, amelyben benne volt gyászkeretben a halála híre. Megmérgezte magát.

Némi szünetet tartott, mintha megállt volna egy pillanatra tisztelegni Ninocska emléke előtt, s aztán csak annyit mondott, mint amikor a cirkuszban vége a nyaktörő mutatványnak, s megjelenik a bohóc a közönség előtt, tenyerét kifordítva, majd lila cukorsüveg sapkáját megemelve:

– Voilà!

Csakhogy Zsiga bácsi még azt is hozzátette:

– Ezek voltak az én legfontosabb történelmi emlékeim az említett birodalomról.

Az idő aztán már félelmetesen vágatott át a családunkon. Zsiga bácsi meghalt, és Csöpi se Csöpi többé, hanem édes Nagymami. A haját se festi. Minek? – mondja, és Emmi ilyenkor magas hangon szól rá:

– Ugyan, olyan fiatalos vagy még! Néztelek a múltkor, előttem mentél, csak nem akartam utánad kiabálni. Mondom, néztelek, és őszintén irigyeltelek. Kis Pap Ernő kiállt a patika ajtajába, nem mintha a piaci nyüzsgés érdekelte volna, csak talán éjszakás volt, szegény feje, s kiállt, hogy kicsit kiszellőztesse magát. De amikor eléje értél, mintha kicserélték volna. A hajlott hátú öregből egyszerre délceg fiatalember lett. Minden megváltozott rajta, még a jód barna foltja is láthatatlan lett a fehér köpenyén, és szeme alatt eltűntek a táskák, amelyeket úgy szégyellnek az idős férfiak.

– Mondd mindjárt, hogy belém szeretett! – csattan fel Csöpi. – Nála veszem az altatót, pult alól adja, recept nélkül, csak az ujját a szája elé tartva figyelmeztet, hogy erről nem beszéljek senkinek, mert attól fél, elveszik a diplomáját, s nem mehet ki nyáron egy hónapra Traunsteinbe, az ottani patikust helyettesíteni, pedig azzal többet keres, mint itthon egy év alatt.

Ha Zsiga bácsi élne, nem bírná ki szó nélkül ezt a párbeszédet. Álszentnek mondaná Csöpit, Emmi pedig irigy bestiának, aki unokatestvérének még a lánykorára is féltékeny, pedig ő maga olyan sikereket ért el a köri bálokon, hogy ha lovag Govorkovich Todor, ha nem érte volna szélütés, amikor elvették a birtokát, a szupécárdás után kiszöktette volna egy mellékajton Emmi, hogy meg se álljon vele Bécsig. És mintha ezeket a régi-régi dolgokat újabakkal akarta volna pótolni, még nem sokkal a halála előtt Zsiga bácsi egyszer a térdére ütött, s úgy kérdezte kiáltva:

– Emlékeztek még a partizánra?

És akkor mindenki előtt megjelent az ajtóban, milyen magas volt, kicsit előre hajolva, de azért feszesen tisztelegve, a partizán. És hallani lehetett anya hangját, amint mélyen indignálódva felkiált:

– Szent isten! Folyton attól félttem, hogy ezek közül valakit beszállásolnak hozzánk, s most itt van! Legyetek hozzá kedvesek mégis!

Az utóbbi szavakhoz még oda kellett képzelni a sóhajtását, s a zsebkenőt, amelyet ruhája ujjából kihúзва a szeméhez emel, s ha nem is mondja, mindenki tudja, hogy Bandira gondol, a fiára, akinek ott kell szenvednie Krivojrog alatt, bár azt írta, jól van.

– Hát hol tartasz te, testvér?! – csapta össze ilyenkor Zsiga bácsi a kezét. – A muszka már Berlin alatt jár, te meg ott felejtet magadat a krivojrogi vár alatt, ahol én tizenhétben egy gyönyörű kasszírónőnek kurizáltam a kávé-

háznak nevezett lebuiban. Von Schweitzer, a parancsnokunk meg a nyálát csurgatta utána, ha a tiszti kaszinóban szóba került a nő!

– Bocsánatot kérek – mondta ebben az időtlenségben s a nyitott ajtóban a partizán –, engem ide utasítottak, mert a kórházban már a padlón sincs hely a betegeknek. S az én sebesülésem különben is olyan természetű, hogy a városból is bejárhatok kezelésre. Ezért hát, ha nem zavarok...

– Jaj, dehogyan zavar, édes istenem! – kiáltott fel szegény anyja, és sírni is elfelejtett, vagy a fiára gondolni, pedig akkor már mindenki sejtette, hogy többé nem kerül haza, mivel elesett. – Majd kicsit összehúzzuk magunkat.

– Merci, madame! – hajtotta meg magát a partizán, s egy lépéssel előbbre jött, s akkor látni lehetett, hogy a bal lábát keservesen húzza, s a tisztelgés után botot tartó kezéből átteszi a piszkosfehér zacskót a jobb kezébe, ahogy már a katonák meg tudnak jelenni motyójukkal a front mögött. És miután anyja szögedies kiejtéséből következtetni próbált, még hozzátette:

– Wenn es Ihnen nicht unangenehm ist...

A partizán, aki csak Csöpinek volt Zdenko, s ezt se tudta senki, hiszen menyasszony volt, és Jámbor Elemérről se lehetett tudni, él-e, hal-e, mert hosszú hetek óta nem jött tőle lap.

– Főnyeremény egy ilyen úrifú! – mondta Zsiga bácsi a partizánra. – Képzeld, testvér, hogy egy bugrist tesznek be ide neked! Mit szóltál volna hozzá? Ez? Egy fiatal károlyvárosi tanár! Adj hálát istennek!

Csőpi meg aztán, hogy vőlegénye hazakerült, harminc évig élt a szegény Jámbor Elemérrrel, ahogy mondani szokás, „boldog házasságban”, amíg három év előtt meg nem halt agyvérzésben. S utána frivol dolog lett volna bevallani, hogy tulajdonképpen nem is szerette, de hát férjhez ment, mi mást tehetett volna.

– Akkor olyan idők voltak! – mondhatta volna, s talán mondta is, minden külön magyarázat nélkül. Most meg már unokája volt, az édes kis Dusi, s így senkinek se panaszkodhatott el ízléstelenül s közönségesen, hogy nem volt boldog az urával. De a nők ilyen esetekben nem szorulnak vallomásra, belelátnak egymás dolgaiba, s Emminek külön tehetsége volt hozzá, hogy messze megkerülve minden érzékenységet, bizalmas kérdéseket is oly természetesen tudjon feltenni, éppen csak egy kicsit áttételesen, hogy attól minden titok világos lett és érthető. Anélkül hogy a megértést, ebben az esetben meg az együttérzést külön hangsúlyoznia kellett volna.

– Miért, mi bajod lett volna, ha férjhez mész ahhoz a partizánhoz? – kezdte még pár év előtt az emlék közepén. – Nem mintha egy házasság mindent megoldana. Sőt, épp a múltkor olvastam, hogy az igazi szerelem el se bírja a házasság kötelmeit. S én tudom, hogy te szerelmes voltál abba a partizánba. Amin különben nem is csodálkozom. Az a hat hét, amíg nálatok lakott, bőségesen elég volt, hogy beleszeress.

Ilyenkor újra megjelenik a partizán egy újabb történelmi fordulót magával hozva, közel ötven év után is fiatalon, s anya is él még természetesen, meg Zsiga bácsi a kifogyhatatlan nőügyeivel, együtt vannak mind a régi házban, mintha tegnap lett volna, anya is ott ül megszokott helyén a tükörtámlás karosszékekben a kályha mellett a nagy családdal, s zavartalanul beszélgetnek. Könyvekről, művészetről, muzsikáról, finoman és jólnevelten, mintha a szavak fajsúlyja meghittebb, bizalmasabb lett volna, mint most, s az érzelmek visszafogottsága külön izgalmassá tehetné együttlétüket.

– Nem is ébredtem mindjárt a tudatára, hogy beleszerettem – mondja Csöpi, s végigsimít ősz haján. – Egyszerűen magamnak se mertem bevallani. Éppen csak türelmetlenül vártam az estéket, amikor majd bekopog, és ugyanazzal a hangszúllyal, mint hat héten minden este, megkérdezi, nem zavar-e? Csak akkor tudtam meg, kit vesztettem el benne, amikor felgyógyult, és el kellett mennie. És én, mint aki csak az udvariasság szabályainak enged, kimentem az állomásra, hogy külön is elbúcsúzzak tőle. Pedig ő még otthon mindenkitől elköszönt, előttem is keményen tisztelegve, miután kezet nyújtottam neki.

Ilyenkor aztán egészen közeli lesz a kép, mintha tegnap lett volna, a vasútállomás a lármásan kavargó tömegével, míg Zdenko zavartan és idegesen toporog mellette, s ő azt várná, hogy magához szorítsa és megcsókolja, s attól minden más lesz majd egy egész életen át, de az csak áll mereven, egy szót se szólva, csak a tekintete árulja el, milyen nehezeére esik az elválás.

– Bolondság! – mondja Csöpi, és egyszerre megint nagymami lesz, ahogy a csaknem ötven év valósága veszi körül könyörtelenül, s ő mégis hangosan felnevet. – Szaladtam a vonat után és integettem. Persze az ilyen jeleneteket százszor is megírták, nem is részletezném. Minden sablonossága ellenére mégis oly tisztán jelenik meg előttem az egész visszaemlékezés filmszalagján, mintha nem én lettem volna az a lány, aki hajadon, kigombolt kabátban megy a vonat után integetve, a fiúnak, aki talán maga is érzi, amit én, hogy mindennek vége. Aztán persze, mintha mi sem történt volna, férjhez mentem Jámbor Elemérhez, s a többit tudod.

– Mégis hidd el nekem, remekül nézel ki! Ha babonás lennék, azt mondanám, ez az emlék nem hagy végleg megöregedni.

Mert Emmi makacsul és kitaróan próbálja lefékezni a rohanó időt, a csaknem ötven évet, annak ellenére, hogy életük színjátékának szereplői sorra meghaltak, s emlékeikben is egyre ritkábban térnek vissza közéjük.

Zsuzsi már a közelebbi múltat emlegeti Évikével, ha néha írnak egymásnak, s ilyenkor Atlantisz világát újra beragyogja régi fénye...

„Emlékszel, Évikém, valamikor a hatvanas évek végén, milyen nagyokat tudtunk röhögni a felnötteken. Zsiga bácsin, aki ezüstfogantyús sétatottal járt, és a »kezét csókolom« nem akart elfogyni a szájából. És meghajtotta

magát hozzá, hogy ne legyen olyan hórihorgas, s összébb húzta a lábát, és minduntalan talált valami ürügyet, hogy virágot hozzon, anyának is, mint-ha idegen asszony lett volna, akit neki meg kell hódítania, azt mondta: »Helyettem, kis virág, Csöpikém!« És erre mindenki összecsapta a kezét: »Jaj, ez a Zsiga, javíthatatlan gavallér!«

De Ila nénin is jókat lehetett mulatni, aki nem is volt olyan öreg, valamivel még innen lehetett az ötvenen, de szerette félrehajtani a fejét, s azt mondani sóhajtvá: »Ah!« Mint a régi regényekben, ha el volt ragadtatva valamitől, vagy ha ellenkezőleg, az életére panaszkodott, hogy ő milyen egyedül van, s ilyenkor még gombóccá gyúrt zsebkendőjét is kihúzta blúza kivágásából, s gyors mozdulatokkal a szeméhez emelte, mintha a könnyeit akarta volna felszárítani, pedig nem is sírt, de ezektől a mozdulatoktól ibolyaparfüm felhői szálltak körülötte. »Ah, azok az olasz cipők!« – sóhajtotta egyszer, és apához fordult, Elemér, ha külföldre megy megint, hozzon Csöpikének egy párat! Az a puha, olasz cipő oly könnyű, mint a hab! És erre apa azt mondta: »Mindjárt, csak előbb befonom a hajamat!« Mert apának voltak ilyen frappáns mondásai, viszont anya egy-egy ilyen megjegyzése után két napig nem beszélt vele.

Aztán Berger Ella néni jött éjfekete szemével, de karcsún és királynői természetével, karján a tetovált számokkal, mert nyolc hónapig haláltáborban volt, s így kicsit ki is lógott a társaságból, bár erről nem beszélt soha. Ellenkezőleg, kifogyhatatlan volt a humora. Ha römizés közben apa vagy Zsiga bácsi olyasmit talált mondani, hogy csak egy dzsókert kapjon, és két vállra fekteti a társaságot, Ella néni azt mondta: »Aztán felébred, és biliben találja a fejét.« Jó, mi, emlékszel?

Nekem nemcsak az ilyen triviális példabeszédeim kellett röhögnöm, hogy belefájdult a rekeszizmom. Ila néni szenvelgése is rém muris volt, ha nagyot sóhajtvá például azt mondta, s máris húzta elő azt a zsebkendőt: »Ha nem lesz elegendő beiratkozó, nem nyílnak meg az osztály!« Mire kórusban csóválták a fejüket anyáék, és merő udvariasságból együtt sóhajtották vele: »Borzasztó!«

Téged egyszer ott találtak, Évikém, a lugas fűvén hason fekve, arcodat a tenyeredbe temetve, s mikor azt kérdeztem megrémülve: »Te sírsz?« feléztél rám, és azt mondtad, hápogva: »Jaj, dehogy, csak nevetek!«

„Hol vagy, az istenért? Ezer éve nem láttalak, ha csak véletlenül össze nem futunk valahol azzal, hogy neked van dolgod az egyetemen, vagy én rohanok a bíróságra. És persze ilyenkor nem a mi gyerekkorunkról beszélünk, hanem a saját gyerekeinkről ejtünk szót sietve, hogy például Gabi a nyáron érettségizett, s augusztus elején bevonult katonának, mert beiratkozott a jogra. »Jaj, hogy sikerült ez neked?« – csodálkozott nem csekély irigységgel, mert Vlado, az ő unokája kénytelen volt pótérettségire jelent-

kezni. De hát ilyenkor az ember nem sorolhatja fel valamennyi baráti kapcsolatát, s nem mondhatja, hogy munkaakción volt tavaly a gyerek, s ennek köszönheti a felvételt. Egyszer szóltam el magam véletlenül valamiről, mire nem mulasztotta el kellő mennyiségű epével megjegyezni: »Hát ha te így bealakultál, nem is csodálom!« Megszégyenülve kullogtam el.

Lehet, hogy irigyel szegényke az ő sok bajával, már azzal is, hogy elvált, Zorica meg, másik unokája tizenhárom-tizennégy éves kora ellenére heroint szív, s ilyenkor az ember hálát ad magában istennek, hogy ettől a szerencsétlenségtől megmentette. És hát kivel emlékezhetnék vissza a gyerekkoromra, ha nem veled, Évikém, jókat nevetve, amiről már Bergson megállapította: hogy a nevetés a kedély erőfölöslege a serdülőkorban. S nem tudom, te hogy vagy vele, de én nemcsak nevetni tudok azokon a régi időkön, de sírni is. Pláne ha eszembe jut néha a nagymama, pedig akkor is inkább csak ízeket érzek, s a tejfölös-citromos csirkeragujára emlékszem, meg Puskin-tortájára, amely csupa krém volt és csupa tejszínhab, amelyet aztán én egyszer elég sikeresen utánoztam. De hát nekem ilyesmire nincs időm. Ennek a pirosi asszonynak meg, aki hetenként háromszor jön, de délután négykor már elmegy, semmi érzéke ilyesmihez. »Tudja, mit, Zsuzsika drága, sütök én magának olyan túrós rétest, hogy mind a tíz ujját megnyalja!« – mondta mindjárt az elején, s azóta is állja a szavát. Pitéket és réteseket süt tüneményes gyorsasággal, s szerencse, hogy Józsi otthon, a szülei házánál nem szokott hozzá azokhoz az »úri nyalánkságokhoz«, mint mondja, amikkel engem elkényeztettek, s így neki az az ünnep, amikor tököses rétes kerül az asztalra meg szilvás lepény.

»Ugyan, ne izgasd, magad ilyesmivel!« – mondja anya, aki egészen elfáult a kulináris örömeiket illetőleg. Mondtam is neki nem egyszer: »Nem értelek, anya, legalább most, hogy nyugdíjban vagy, megismételhetnél valamit a nagymama repertoárjából!« De ő azt mondja, fáradt, meg minek is. Igaz, megboldogult apa nem volt válogatós, csak azt nézte, sok legyen az asztalon.

Micsoda különbség már anyám meg szegény nagymamánk között! Néha azt kell hinnem, hogy az ő nemzedékváltásukkal változott meg a világ. S ahogy mi, mint valami távcsövön, átnéztünk anyáék feje fölött nagymama világába, azzal már vége is volt a folytonosságnak. Ezért volt olyan nevetéses minden gyerekkorban, s ezért szépült meg az idők folyamán az emlékeinkben. Mintha végül semmi különbség nem lett volna nagyborostyáni Fratricsevich Zsiga nyugalmazott bankigazgató és Berger Ella, a gazdag boltoslány között! Anya szegény apával már kilógott a sorból, Ila néni meg mintegy átmenetet jelentett közöttük azzal a honfibúval, hogy mi lesz az iskolával meg az anyanyelvvél, ha majd egyszer már nem állhat oda a gyerekek elé karmesteri pálcáját magasra emelve, hogy együtt énekelje a kó-

russal: »Megyen már a hajnalcsillag lefelé...« Mert nem lesz már gyerek hozzá.

Évikém, már a múltkor mondtam a telefonba is, hogy egyszer mégiscsak össze kellene ülnünk, hogy istenigazából kiröhögjük meg kisírjuk magunkat. Ne hivatkozzál nekem a rengeteg dolgodra, hogy ha a bíróságról hazajössz azt se tudod, hol áll a fejed, s mihez fogjál előbb. És azt se mondd többé, amit a múltkor, amikor összefutottunk, hogy te már nem is tudsz nevetni, sokkal inkább sírni.

És mivel engem is elfog néha a gyógyíthatatlan mélébú, ha minderre viszagondolok, azt kell hinnem, így van mindenki a gyerekkori emlékeivel, ha már anyai év szállt el fölötte mint mifölöttünk.”

Hagyik István: Uszályok a Dunán, olaj, 1942